

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaargang 44, nummer 168, juli 2022

Aankondiging PKN dag 10 september 2022	49
Tentoonstelling 'Haarlems weggegooid verleden'	50
Haarlems weggegooid verleden, 1928-1945 Bert van der Lingen	51
Een monsterpijpje van een handelsreiziger en de bestellingen bij pijpenfabrieken Ruud Stam	59
De invloed van de actualiteit in de 19e eeuw op de ontwerpen van Gambier Arthur van Esveld	67
De pijp van de maand juni 2021	71

Nieuwe filmpjes op website

Op onze website zijn recent weer wat nieuw filmpjes toegevoegd waaronder een documentaire over een van de laatste pijpenmakers in Andenne uit 1942, M. Leveque. Ook diverse 'nieuwe' films uit het Westerwald die gemaakt zijn tussen circa 1900 en 1974 en het ambacht in detail uitlichten zijn op www.tabakspijp.nl te bekijken.

Naast het filmmateriaal, bevat de website ook een steeds groeiend archief aan nieuwsberichten, publicaties uit binnen-en buitenland, catalogi, foto's en ander uniek digitaal materiaal.

Tentoonstelling ‘Haarlems weggegooid verleden’

Van 28 mei tot 11 september 2022 is in het Cultuur Historisch Museum in Ter Aar de tentoonstelling “Haarlems weggegooid verleden” te zien. Het is een selectie van de vondsten die de afgelopen veertig jaar gedaan zijn op een voormalige vuilnisbelt, waar stadsafval uit de gemeente Haarlem werd gestort. Er worden vooral voorwerpen met een directe Haarlemse connectie getoond, zoals drankflessen uit Haarlemse fabrieken en de meest uiteenlopende voorwerpen met reclameopdrukken van Haarlemse bedrijven.

Een van de vitrines is ingericht met tabakspijpen, tabaksreclame en ander rookgerei.

De vuilnisbelt was in gebruik in de jaren 1928-1944. Vele duizenden voorwerpen zijn aangetroffen waarbij vrijwel alle thema's van het dagelijkse leven in de stad zijn vertegenwoordigd. Er is veel aardewerk gevonden, emailen huisraad, dat in de jaren 1920 opkwam, flessen voor de opslag van water, wijn, bier, melk, frisdrank en medicijnen. Keulse potten voor de opslag van ansjovis, margarine en mosterd. Koffie -en theepotten, theezeefjes, penningen, munten, medailles, speldjes, knopen, rijwielbelastingplaatjes, carbidlampen, fietsbellen, kunstgebitten, tandenborstels, schoenen, beeldjes, parfumflesjes en nog veel, veel meer dagelijks voorwerpen. Het geheel geeft een interessant beeld van de materiële cultuur van Haarlemmers uit genoemde periode, van de Roaring Twenties tot aan het einde van de tweede wereldoorlog.

Cultuur Historisch Museum Westkanaalweg 118, 2461 GW Ter Aar
Openingstijden: woensdag, zaterdag en zondag 14:00 - 16:00

Haarlems weggegooid verleden, 1928-1945

Bert van der Lingen (bertvanderlingen@tabakspijp.nl)

In de jaren twintig van de twintigste eeuw zocht de stad Haarlem een alternatief voor de verwerking van het stadsafval. De oplossing vonden men bij het afvalverwerkingsbedrijf de N.V. Maatschappij voor ontginning van woeste gronden met toepassing van stedelijke afvalstoffen (MIJVO). Dit bedrijf had in 1928 toestemming gekregen om rietgronden in Leimuiden te dempen en gereed te maken als cultuurgrond. Hiertoe waren langs de Ringvaart percelen gepacht met een totale lengte van 1400 meter. Later kocht de gemeente Haarlem zelf rietgronden voor het storten van vuilnis.

Afb.1. Tegel met een springende leeuw en bloemenvazen tussen balusters, hoekmotief Franse lelie, 1620-1650.

Afb.2. Tegel met tulp in geschulpt kwadraat, 1640-1670.

In het tweede kwart van de twintigste eeuw groeide het aantal inwoners van Haarlem van ca.100.000 naar 150.464 in 1945. De enorme hoeveelheid vuilnis die de inwoners in deze periode weggooiden, verdween in de slappe veengrond van Leimuiden. Enkele jaren geleden werd bij boringen op het perceel nog een vier meter dikke laag afval gemeten.

Al tijdens het storten werden grote metalen voorwerpen en voddens uit het vuilnis gehaald. De arbeiders die dit werk deden werden betaald uit de opbrengst van de verkoop van deze goederen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd door omwonenden gezocht naar oud ijzer en bruikbare of verkoopbare voorwerpen, zoals schoenen en emailen pannen. Voor kinderen uit de omgeving was het een geliefde plek om na school te vertoeven op zoek naar spullen. Ook na de oorlog werd er met regelmatig door diverse omwoners op de oude vuilnisbelt gezocht.

Vanaf de jaren zeventig zochten ook amateurarcheologen op het terrein naar vondsten. Door de golfslag van langsvarende vrachtschepen werd er steeds weer grond weggespoeld en afgespoeld waardoor veel voorwerpen voor het oprapen lagen. Inmiddels is de voormalige vuilstort langs de Ringvaart gesaneerd en is er gestart met de ontwikkeling van woningbouwproject Nieuwe Rede. In maart van dit jaar begon de verkoop van de eerste woningen.

Afb.3. Detail van een porseleinen pijpenkop met stoomlocomotief gemaakt voor G.J. Gengoux in 1858.

Afb.4. Detail van een porseleinen pijpenkop waarop een camee met paus Pius X (1903-1914).

De vondsten

Vele duizenden voorwerpen zijn op de voormalige vuilnisbelt gevonden en geven een interessant beeld van het materiële bezit in Haarlem van het tweede kwart van de twintigste eeuw tot kort voor het einde van de Tweede Wereldoorlog. Een klein deel van de voorwerpen bestaat echter uit vondsten die ouder zijn dan de periode waarin de stort in gebruik was, zoals tegels uit de zeventiende eeuw met afbeeldingen van bloemenvazen, een springende leeuw en een tulp (afb. 1-2) en een gegraveerd flesje met cupido's uit de late achttiende eeuw. Ook enkele tabak-gerelateerde voorwerpen zijn ouder dan de stort zelf, zoals een porseleinen pijpenkop met een stoomtrein¹ en het opschrift 'G.J. Gengoux, geboren 1803, Malmedij M.N. 1853' (afb. 3), een porseleinen pijpenkop met aan de voorzijde een camee met het borstbeeld van Pius X, die paus was in de periode 1903-1914 (afb. 4) en een aardewerk kwispedoor (afb. 5) van Petrus Regout uit Maastricht uit 1893, die vrijwel ongeschonden uit de stort kwam. Deze voorwerpen hebben kennelijk geruime tijd bij iemand in huis gelegen voordat ze, al dan niet opzettelijk, zijn weggegooid.

Afb.5. Aardewerk kwispedoor met boeketten en 'monsterkoppen', Maastricht, Petrus Regout, 1893.

Afb.6. Lucifershouder van Pool's Tabak, 'er is niet beter', ca.1920-1940.

Afb.7. Reclamebordje voor Gruno pruim-tabak.

Afb.8 Reclamebordje Van Nelle Tabak.

Vrijwel alle thema's van het dagelijkse leven in de stad in de periode 1928-1945 zijn op de vuilnisbelt vertegenwoordigd waaronder ook het gebruik van tabak en de daarbij behorende reclame (afb. 7-8). Ruim 800 stuks rookgerei, waaronder tabakspijpen van geperste pijpaaarde, gietklei, hout, klei, porselein (afb. 3-4) en kunststof, asbakken, sigarenbekers, lucifershouders (afb. 6) en aanstekers zijn slechts een kleine greep uit de enorme collectie. Wat betreft tabaksreclame zijn onder meer emailen reclameborden gevonden met de opschriften: Erftemeijer's kwaliteits tabak, Tabak van Lub, Oldenkott's tabak, pruimtabak van J. Gruno (afb. 7), BZK-pruimtabak van Louis Dobbeltmann uit Rotterdam en Van Nelle tabak (afb. 8).

Tabakspijpen

In vormen geperste tabakspijpen van pijpaaarde zijn voornamelijk gevonden met doetelmodellen (afb. 9), bekers en lakpunten. Tijdens bezoeken aan Gouda hebben diverse Haarlemmers souvenirpijpen gekocht als aandenken. Allemaal hebben ze het rood-wit-blauw van de Nederlandse vlag. Bijzonder is dat een van deze pijpen, een krulpijp (afb. 10) van de firma Goedewaagen, bijna ongeschonden uit het vuilnis is gekomen. Een klein aantal kleipijpen is afkomstig uit Duitsland en België waarbij producten van De Bevere uit Kortrijk de boventoon voeren. Uit Duitsland komen een tweetal cafépijpen of Wiener Kaffeehauspfeifen (afb. 11) en een bedevaartspijp met opschrift ZUM ANDENKEN AN KEVELAAR met oranje glazuur, die ongebruikt en

onbeschadigd uit de modder tevoorschijn kwam. Eveneens uit Duitsland komen kleine beeldjes en kinderspeelgoed van pijpenaarde en aardewerk dat daar massaal door pijpenfabrikanten werd vervaardigd.

Naast de traditioneel geperste kleipijpen zijn er veel doorrokers van gietklei gevonden. Deze pijpen hebben een transparant of meerkleurig plaatje op de ketel met de meest uiteenlopende voorstellingen, waaronder schepen van de Holland Amerika Lijn, treinen (afb. 11), voetballers, of pijpen die gemaakt zijn ter gelegenheid van bijzondere gebeurtenissen, zoals de 5e Wereld Jamboree die in 1937 in Vogelenzang bij Bloemendaal werd gehouden, waarvan pijpen zijn uitgebracht met het portret van Baden-Powell.

Andere doorrokers hebben een handbeschilderde decoratie zoals een afwijkende vierkante tabaksketel met zeilschepen die vermoedelijk bij Goedewaagen gemaakt is (afb. 12) en een pijp in de vorm van een kookpot met hengel en drie pootjes met op de voorzijde het opschrift '3 OCTOBER 1574-1924', gemaakt bij Goedewaagen ter gelegenheid van de viering van 350 jaar Leidens Ontzet.

Afb.9. Doetel van de firma Goedewaagen met een vonkenvanger, ketelmerk IWI.

Afb.10. Souvenir krulpijp in rood-wit-blauw van de firma Goedewaagen, hielmerk ES gekroond.

Tabakspijpen van hout komen, wat materiaalsoort, op de tweede plaats. Tabakspijpen en sigaren- en sigarettenpijpjes van andere materialen zoals porselein, meerschium, metaal, bakeliet en plastic vormen slechts een kleine groep. Afwijkend is een holwandige porseleinen insteekpijp met een afbeelding van het stadhuis in Amsterdam (afb. 14).

Afb.11a-b. Gietpijp met meerkleurig plaatje van een stoomlocomotief met wagons van de firma Hollandia.

Afb.12. Gietpijp met vierkante tabaksketel met handbeschilderde zeilbootjes en huisjes, vermoedelijk van Goedewaagen.

Afb.13. Cafe pijp. Duitsland, Westerwald.

Afb.14. Holwandige porseleinen pijp met afbeelding van het stadhuis te Amsterdam.

Afb.15. Aansteker met het RK PREMIER merk van de firma De Rijk uit Amsterdam.

Afb.16a-b. Lucifershouder met strijklak, Gouda.

Afb.17. Porseleinen asbak met reclame van Tabak en Sigarenmagazijn "CUBA" in Haarlem.

Afb.18. Porseleinen beeldje van pijp rokende hond.

Behalve tabakspijpen zijn er ook veel andere voorwerpen gevonden die te maken hebben met tabaksgebruik, zoals sigarenbekers en lucifershouders (afb. 16) van Gouds plateel, standaard aanstekers al dan niet met reclameopschriften (afb. 15), aanstekers in de vorm van een pistool, camera, of gemaakt van oorlogsmunitie. Asbakken in de vorm van sigaren, elektromotoren, een bootje en vooral veel met reclameopschriften van (tabaks)winkels en fabrieken. In de jaren twintig en dertig zijn ook de houten pijpenrekjes populair met opschriften als: IN VERMAAK EN VERDRIET VERGEET UW PIJPJE NIET. En ook porseleinen kinderserviesjes met bellenblazende kinderen en porseleinen beeldjes met een pijp rokende hond ontbreken niet.

Bovenstaand is slechts een kleine greep uit de enorme hoeveelheid van ruim 800 stuks rookgerei van de vuilnisbelt. Een uitgebreide publicatie over het tabaksgebruik in Haarlem in de periode 1927-1945 is in voorbereiding. Deze voorwerpen zijn inmiddels gesorteerd, in een database verwerkt en gefotografeerd.

Noten:

1. Deze pijp is eerder beschreven in 'Een porseleinen pijp voor Godefroid Joseph Gengoux uit 1858', PKN 42(162), p. 67-72.

Afb.19. Enkele van de vitrinekasten met vondsten in het Cultuur Historisch Museum in Ter Aar

